

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De geest van het Oude Loo. Juliana en haar vriendenkring 1947-1957

Bree, J.T.L.M. van

Citation

Bree, J. T. L. M. van. (2015, June 24). *De geest van het Oude Loo. Juliana en haar vriendenkring 1947-1957*. Uitgeverij Conserve, Schoorl. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/33647>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/33647>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/33647> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Bree, Han van

Title: De geest van het Oude Loo. Juliana en haar vriendenkring 1947-1957

Issue Date: 2015-06-24

Wilhelmina, Hofmans en Kaiser

Net als haar dochter en schoonzoon was ook Wilhelmina onder de indruk van de onvoorwaardelijke wijze waarop Hofmans en Kaiser zich in dienst stelden van de Allerhoogste. Dat wilde zij ook. Zij wilde ook die kracht diep in zichzelf aanboren. Dat sloot nauw aan bij haar eigen religieuze opvattingen en die van haar dochter. Opvallend genoeg is er bijna niets geschreven over Wilhelmina's visie op Christus, zoals zij die verwoordde na haar abdicatie.

In een anonieme notitie over de bezoeken van 'doorgeefster' (DG) Greet Hofmans aan Paleis Soestdijk werd de indruk die zij op de net teruggetreden vorstin maakte als volgt beschreven:

Ook koningin Wilhelmina werd betrokken in de bezoeken welke DG bracht en ook de verhouding tot haar was uitstekend. Zij had vanuit haar zuivere gevoelens van vroomheid een groot respect voor de eenvoudige wijze waarop DG de haar gegeven Opdracht vanuit dezelfde bron van vroomheid uitvoerde.¹

Na haar troonsafstand in september 1948 moest Wilhelmina op zoek naar een nieuwe levensinvulling. In haar boek *Eenzaam maar niet alleen* beschrijft zij die worsteling onder de hoofdstuktitel 'Wachtte mij nog een taak?' in enigszins cryptische bewoordingen. 'Ik heb lange tijd nodig gehad om tot innerlijke rust te komen na de abdicatie. Het heeft de hele winter van 1949 geduurd voor ik zekerheid verkreeg of er nog een roeping voor mij was weggelegd en zo ja, welke. Opeens werd ik aangeraakt door *die* liefde voor de ganse mensheid, welke uit Christus zelf voortkomt. Van stonde af aan begreep ik daarin met mijn bescheiden kracht met Hem mee te moeten werken.'

Concreet betekende dat voor de oude vorstin: "Alle mensen te brengen tot Christus", van alle volken en rassen, zoals Christus dit bedoelt en de Zijnen bevolen heeft. Niet volgens een of ander patroon door mensen bedacht, doch een zuiver uitvoeren van Zijn opdracht. Hier gaat het om de opwekking tot levend geloof, waardoor een wezenlijke en persoonlijke binding met Christus kan ontstaan'.²

Een persoonlijke relatie met God en diens opdracht 'zuiver' uitvoeren en dat niet volgens een door mensen bedacht patroon. Het is alsof zij hier in ei-

gen woorden de gedachten van Kaiser en Hofmans weergeeft. Het zal dan ook niet toevallig zijn dat de ‘aanraking’ die Wilhelmina voelde in de winter van 1949, samenviel met de komst van Hofmans en Kaiser naar het hof.³ Hun voorbeeld moet voor de prinses inspirerend hebben gewerkt. Sterker nog, ze zocht nadrukkelijk contact met Kaiser en ‘doorgeefster’, in wie ze groot vertrouwen had.

Vanuit Paleis Het Loo in Apeldoorn bracht Wilhelmina haar nieuwe taak in praktijk door onder meer een reeks publicaties.⁴ In 1949 en 1950 verschenen drie brochures van haar hand: *De Grote Onbekende*, *De Grote Onbekende en de naaste toekomst* en een *Adventsboodschap*. Het jaar daarop schreef zij *Het besef van universele gemeenschap*, dat ook in het Engels, Duits en Frans werd vertaald. In nog veel meer talen, waaronder zelfs het Fins, werd vervolgens *Eenzaam maar niet alleen* op de markt gebracht. Wilhelmina voltooide het manuscript in 1955, maar pas vier jaar later zou het boek van de persen rollen. In 1961 verscheen *De Heer is mijn herder*, een overdenking bij haar lievelingspsalm 23. Een jaar later, een paar maanden voor haar dood, werd de brochure *Verbondenheid* gedrukt. Daarin ging zij in op de Derde Assemblee van de Wereldraad van Kerken, gehouden in november 1961 in New Delhi.

Ook op andere manieren bracht Wilhelmina haar religieuze ideeën over het voetlicht. In 1951 riep zij in het eerste nummer van het blad *Vrede door Recht* volgelingen in Christus – door haar als ‘vredestichters’ omschreven – op te streven ‘naar wederzijds begrip en diepere kennismaking met alle volken, ook dáár, waar het naar de mens gesproken, moeilijk lijkt deze diepere kennismaking te bereiken’.⁵

De centrale gedachte die uit haar geschriften naar voren komt is: Christus’ woord leidt tot vrede. Haar biografe Henriëtte de Beaufort schetste het zo: ‘Lezende haar Bijbel in de stille Loo-jaren na haar abdicatie kwam zij steeds dieper tot de conclusie, dat een wedergeboorte die de mensen tot een eenheid zou kunnen brengen, uitsluitend en alleen door een geloof in Christus kon ontstaan. Zonder Christus geen wedergeboorte, zonder Jezus geen nieuwe mens, zonder christelijk besef geen eenheid tussen mensen noch tussen volken’.⁶

In *Eenzaam maar niet alleen* bracht zij zelf het belang van Christus onder woorden. ‘Men hoort vaak beweren, dat de christelijke geloofswaarheid slechts één is uit de rij der godsdiensten en geestesstromingen. Het christendom is echter geen godsdienst in de gewone zin van het woord. Waar de andere godsdiensten een leer nastreven die alles beheerst, is Christus Zelf zonder meer de Weg, de Waarheid en het Leven. Hij is de vervulling van wat de andere godsdiensten nastreven. Het hoogste antwoord op het diepste vragen.’⁷

Ook vertelt ze geraakt te zijn door het boek Job. ‘Aanvankelijk kon ik mij niet losmaken van de somberheid van het boek Job. Daarna werd mij duidelijk, hoe Job langs de éنية weg, de weg der beproeving, de ware instelling te-

genover God en het leven moest leren. Toen het bleek, dat hij die verworven had, schonk God hem als zichtbaar bewijs van Zijn zorgende liefde ook voor de dingen van dit leven een nieuw tijdperk van voorspoed.⁸ Bij dit soort teksten lijkt Kaiser niet ver weg.

Zuivere toon

Dat het persoonlijke (protestantse) christendom voor Wilhelmina de hoogste vorm van religie was, blijkt ook uit een andere passage in *Eenzaam maar niet alleen*. Daarin schreef ze in de herfst van 1927 een geschrift onder ogen te hebben gekregen van Sadhu Sundar Singh (1889-1929).⁹ Ze raakte zeer onder de indruk van deze 'grote christen-apostel van India' en las vervolgens alles van en over hem. Sundar Singh wordt gezien als de eerste christelijke Indiase theoloog. In zijn gedachtegoed verweefde hij Indiase tradities met de christelijke leer. Dat Sundar Singh Krishna vervulde voor Christus, trof Wilhelmina zeer en bevestigde haar visie.

Het christendom was essentieel, kerken waren dat in haar optiek niet. Die hadden volgens Wilhelmina 'geen rol van betekenis vervuld in mijn leven. Zij stonden daarvoor te ver af van mijn persoonlijke binding met Christus en Zijn Leiding met mij'.¹⁰ In *Eenzaam maar niet alleen* komt vrijwel geen dominee voor. De God waarmee Wilhelmina direct contact zocht, was alles, alomtegenwoordig en overal. En die 'Grote Onbekende' God, die uiteindelijk een 'Grote Bekende' voor haar werd, diende onvoorwaardelijk te worden gevolgd. Geloven was dus niet iets vrijblijvends.¹¹

Volgens Wilhelmina was het ontbrekende Godsbesef bovendien de bron van alle kwaad in de wereld. De naoorlogse crisis kon dan ook alleen overwonnen worden door onvoorwaardelijke openstelling voor de boodschap van Christus, door geestelijke vernieuwing. Alle andere voorgestelde oplossingen, of het in de wetenschap was, in een politieke ideologie, in kunst of in wijsgerige stelsels, leidden tot niets.

Verspreiding van het christelijke geloof, daar ging het om. Dus legde Wilhelmina grote belangstelling voor de zending aan de dag. Tegelijkertijd maakte ze zich ernstige zorgen over de toenemende secularisatie. 'Zij zag', zo meende haar secretaris Thijs Booy, 'de ontkerstening met bedroefde ogen voortschrijden, zij was er niet gerust op of de kerken niet te lang zouden doen over de vernieuwing, die ze het vat op de maatschappij zou kunnen teruggeven en zij vreesde, dat de toenemende welvaart het materialisme geweldig in de hand zou werken'.¹²

Toch leek bij Wilhelmina het optimisme te overheersen. Toen zij in 1898 aantrad, was volgens haar het geloof in Christus nauwelijks een kracht in de samenleving.¹³ Gaandeweg groeide bij haar echter 'sterk de indruk, dat er [...] een geestelijke verdieping is gekomen, een grotere openheid voor wat de Bijbel ons te zeggen heeft'.¹⁴ Volgens Wilhelmina nam na de Tweede Wereldoorlog het aantal mensen, en vooral jongeren, dat zich tot Christus richtte toe. 'Die werkelijkheidszin dringt tot mij door als de zuivere toon van een speel-

tuig te midden van wanklanken die allerwege opklinken. En op het doorklinken van die zuivere toon komt het aan!’¹⁵

Wilhelmina zag de toekomst dan ook met vertrouwen tegemoet. Een nieuw tijdperk stond volgens haar voor de deur. ‘Het is een hoopvol verschijnsel in onze tijd dat bij zeer velen, verspreid over de wereld, een heilige wil bestaat tot algehele overgave aan Christus voor het volbrengen van Zijn Wil en Zijn Plan met ons.’¹⁶ Daarbij speelde de jeugd een belangrijke rol en tot haar richtte zij zich dan ook in het bijzonder – Wilhelmina had in 1950 zelfs speciaal een jonge secretaresse in dienst genomen die het contact tussen haar en de jeugd moest onderhouden: Sophie barones Van Randwijck. Jongeren dienden het fundament te leggen voor ‘een nieuwe wereldorde, waartegen iedere ideologie zich te pletter zal lopen, gegrondvest op goede wil onder elkander en vriendschap onder mensen en volken’.¹⁷

Na haar abdicatie had Wilhelmina dus een missie, een nieuwe taak. Toch kan niet gezegd worden dat haar religieuze inspiratie uit de lucht kwam vallen. Ze had haar hele leven al houvast gevonden in het christelijk geloof – en had tegelijkertijd ook een hartgrondige hekel aan het rooms-katholicisme. De westerse beschaving was volgens haar aan het christendom te danken.¹⁸ Tijdens de Tweede Wereldoorlog gaf ze voortdurend blijk van een rotsvast geloof in God, het licht dat over de duistere krachten zou zegevieren. Dat ventileerde zij onder meer in haar Londense toespraken voor Radio Oranje, waarin trouwens uitsluitend sprake was van vertrouwen in Christus; over kerken of dominees repte zij met geen woord.¹⁹

Hofmans en de ‘orders van hoogerhand’

Ondanks een ogenschijnlijke continuïteit in het denken van de vorstin, markeerde ‘de winter van 1949’ voor haarzelf een omslag. In de boeken die over Wilhelmina zijn geschreven, staan geen aanknopingspunten over wat er in die periode precies gebeurde. Opvallend is dat de religieuze gevoelens van Wilhelmina soms eenvoudigweg worden genegeerd. Ook Cees Fasseur besteedt er in diens *Wilhelmina, krijgshaftig in een vormeloze jas* relatief weinig aandacht aan. Na haar abdicatie zou het leven van Wilhelmina zich, aldus de biograaf, ‘heel sterk op het hogere gaan richten. In feite werden de veertien levensjaren die haar nog restten één grote kruistocht voor de verspreiding van het geloof in Christus, van de oecumenische gedachte en de eenheid van alle Christenbelijders, los van ieder dogma’.²⁰ Fasseur gaat niet verder op haar religieuze ideeën in omdat het doel van zijn biografie was ‘de persoonlijke invloed van het staatshoofd, dus van Wilhelmina, op het regeringsbeleid te schetsen. [...] Zodra Wilhelmina afstand deed van de troon, verdween deze invloed, althans in directe zin’.²¹ En dus zocht hij niet uit hoe het kwam dat Wilhelmina alsnog een ‘taak’ vond.

Daarvoor zijn wel aanknopingspunten te vinden in de papieren die Kaiser naliet. In 1949 en 1950 kreeg hij een reeks brieven van Wilhelmina,²² die licht werpen op wat er gebeurde in die voor de prinses blijkbaar cruciale winter.

Prinses Wilhelmina kort na haar troonsafstand in 1948.

Daaruit blijkt onder meer dat Wilhelmina toen een speciale band kreeg met Greet Hofmans, ook door haar meestal 'doorgeefster' genoemd. Zo vroeg Wilhelmina begin augustus 1949 in een brief aan Kaiser om 'orders van hoogerhand'. Zij wilde weten of haar Pinksterboodschap 'ook in briefkaartvorm moet worden uitgegeven'.²³ Ze had al doorgekregen dat de toespraak niet alleen in het Engels en Frans, maar ook in het Hebreeuws moest worden vertaald.²⁴

Kaiser diende dergelijke vragen voor te leggen aan Greet Hofmans, die dan via doorgevingen kon vernemen wat Wilhelmina te doen stond.²⁵ De prinses ging soms ook direct bij Hofmans te rade: 'Deze vraag stelde ik gisteren – en kreeg een instemmend antwoord'.²⁶

Wilhelmina bleek heilig overtuigd van de helderhorendheid van Hofmans.²⁷ Dit in tegenstelling tot wat Fasseur suggereert in zijn Wilhelmina-biografie: 'Er zijn geen aanwijzingen in haar correspondentie met Juliana dat zij zelf de invloed van Greet Hofmans heeft ondergaan. Ondanks haar mystieke inslag en soms heftig beleefde emoties was Wilhelmina daar in religieus opzicht toch weer te nuchter en misschien ook te verstandelijk voor'.²⁸ Ook in zijn boek over de huwelijks crisis op Paleis Soestdijk stelt Fasseur dat Wilhelmina veel ongevoeliger was voor de doorgevingen van Hofmans dan Juliana. 'Anders dan haar onzekere, met haar nieuwe taak worstelende dochter was Wilhelmina echter een veel te onafhankelijke geest om zich blijvend door Hofmans (of Kaiser) te doen beïnvloeden'.²⁹ Het past in het clichébeeld van Juliana de labiele versus Wilhelmina de standvastige. Maar dat beeld klopt niet.

Kaiser en 'het Hooge plan'

Toen Wilhelmina van Greet Hofmans hoorde over de radicale stappen die Kaiser had gezet om de Allerhoogste te dienen, besloot de prinses hem en zijn gezin financieel te ondersteunen. Ze schonk hem een jaarlijkse, niet geïndexeerde donatie ter hoogte van zijn laatst verdiende salaris bij de Stoomvaart Maatschappij "Nederland". In ruil daarvoor zou hij hand- en spandiensten verrichten en de prinses bijstaan in haar religieuze werk.

In de nagelaten papieren van Kaiser zitten 23 brieven en 'blocnote'-krabbelletjes die Wilhelmina hem stuurde. De briefwisseling begon in het voorjaar van 1949 en liep door tot in 1950, waarbij vooral in de maanden augustus en september 1949 druk over en weer werd gecorrespondeerd. De brieven geven een indruk van de verhouding tussen de twee in die tijd. Zo had Wilhelmina aanvankelijk groot ontzag voor Kaiser en diens eruditie. Begin augustus 1949 dankte zij Kaiser 'voor Uw brieven, het verheugt mij bijzonder Uw zoo juiste en heldere formuleering van het doel waarvoor ik werk voor mij te hebben en te weten dat U zich bewust is van het Hooge plan waarop U en ik samenwerken'.³⁰ Ook op andere momenten verwees Wilhelmina naar het werk dat ze samen verrichtten. 'Al hetgeen ik doorkreeg is eigenlijk ook voor U bestemd (wat de inhoud betreft) en ik hoop U mijn aantekeningen vrijdag voor te le-

zen; bij voorkeur na het eten als U ons het genoegen wilt doen [...] te blijven dan.³¹

Het genoegen was wederzijds. In september 1949 schreef Kaiser aan Wilhelmina: 'In de bevinding en in de gevoelens, die U nu aan mij op schrift uit, weet ik U vlak bij mij. Het is precies wat mij stuwt, en U zult mij daar altijd kunnen vinden'. Wilhelmina liet in een reactie weten dat het haar verheugde 'dat U daarin naast mij staat'.³²

Kaiser was een tijdlang een soort religieus secretaris van Wilhelmina. Hij beantwoordde namens de prinses brieven van mensen die hadden gereageerd op haar toespraken of brochures. Daarbij ging hij niet altijd even tactvol te werk. Zo maakte hij een vrouw die de prinses complimenteerde met haar Pinksterboodschap duidelijk dat zij er helemaal niets van begrepen had. De vrouw deed er vervolgens het zwijgen toe. Een man die een soortgelijke brief had ontvangen, liet het er niet bij zitten en er ontstond een bitse briefwisseling tussen hem en Kaiser. Het is een rode draad in het archief van Kaiser: briefwisselingen die heftig verlopen en vaak abrupt worden afgebroken.³³

Naast het beantwoorden van binnenkomende post, diende Kaiser afspraken voor Wilhelmina te arrangeren met vooraanstaande religieuze leiders. En als het tot een ontmoeting kwam, was hij daar vrijwel altijd bij aanwezig. Wilhelmina gaf hem op dat vlak ook concrete opdrachten.

Zoo even verneem ik dat over enkele dagen de Heer Visser 't Hooft *hier komt*, voor een conferentie over de Samenkomst te Bangkok van de jonge kerken. De datum is mij niet bekend, doch het zal zeer spoedig zijn! Wilt U hem trachten te spreken, dat bespaart mij een reis; indien hij tijd heeft en ik het kan schikken met mijn vrij druk program, zoude het wel wenschelijk zijn dat ook ik hem ontmoet. Doch *Uwe* ontmoeting moet beslist de voorrang hebben. Pr. W.³⁴

Aan deze wens zou niet worden voldaan. Een ontmoeting met de secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken zat er, ook voor Kaiser, niet in. Visser 't Hooft was slechts een paar dagen in Nederland en vertrok daarna via Genève naar Bangkok.³⁵

Wilhelmina had aan Hofmans de vraag voorgelegd of het goed was gesprekken te voeren met vooraanstaande leden van de Nederlandse Raad van Kerken, onder wie Berkelbach van der Sprenkel. Hofmans 'kreeg dadelijk door de instemming op het plan van de bespreking'.³⁶ Het was vervolgens aan Kaiser om die besprekingen te organiseren, die deels op het Oude Loo plaatsvonden.

Kaiser was niet alleen Wilhelmina's religieuze secretaris, maar tevens haar raadgever op religieus gebied. Zo vroeg zij hem advies over de Morele Herbewapening, waarover zij met mensen als ondernemer Frits Philips gesprekken voerde.³⁷ De door Frank Buchman opgezette beweging, die sinds de oorlog in het Zwitserse Caux zetelde, kon Kaisers goedkeuring niet wegdragen. Begin

september 1949 schreef hij, waarschijnlijk op verzoek van Wilhelmina, een uitgebreide en kritische beschouwing over de Morele Herbewapening en zette die af tegen de christelijke leer.

Goddank is de Leer van Jezus GEEN ideologie. Het is de fout van Frank Buchman om – evenals zovele kerken en Bewegingen, in de Leer van Jezus niet meer te hebben gezien dan een ideologie. Juist doordat zij er niet meer dan een ideologie in zagen werden en worden alle kerken en bewegingen (ook die van Buchman) met de onfeilbaarheid der waarheid: Machts-structuren. Laten wij dit criterium nooit voorbijzien. Het is vreeselijk genoeg, dat honderdduizenden in Buchman's Beweging 'Het Antwoord' zien. Want het sust hen in slaap, waar Jezus zegt: WAAKT!³⁸

Botsing met Kaiser

Kaiser was dus in 1949 Wilhelmina's religieuze steun en toeverlaat. Probleem was dat hij zelf een radicale stap had gezet en van anderen eigenlijk hetzelfde verwachtte. Als mensen in hun opvattingen en gedrag gingen schipperen, kregen ze te maken met een onverzettelijke en meedogenloze Kaiser. Dat hij met de eveneens weinig tactvolle Wilhelmina botste, was dan ook bijna onvermijdelijk. Gesprekken zoals met Berkelbach van der Sprenkel en anderen verliepen, vermoedelijk mede door de ondiplomatieke opstelling van Kaiser, niet soepel. Eind 1949 werden de eerste barsten in het contact zichtbaar. In oktober schreef Kaiser dat Wilhelmina hem 'naar en hard' had genoemd.³⁹ Een paar dagen later eindigde hij een brief over de mislukte poging om Visser 't Hooft te ontmoeten met de opmerking dat (niet nader geduide) kritiek van Wilhelmina hem 'zeer wrang getroffen' had.⁴⁰

Daarna bleef van het aanvankelijk intensieve contact tussen Kaiser en de prinses weinig meer over. In 1950 werden nauwelijks nog brieven gewisseld. Wilhelmina schreef al helemaal geen blocnotenotities meer, en als ze al de pen ter hand nam was het kort.⁴¹ Meestal liet ze de noodzakelijke correspondentie over aan *dame du palais* Loukie de Beaufort-baronesse van Hardenbroek. Het lijkt erop dat de rol van Kaiser als vertrouwenspersoon in religieuze zaken was overgenomen door Gerrie van Maasdijk.⁴² Blijkbaar spraken Kaiser en de prinses elkaar niet of nauwelijks meer. Voor Wilhelmina zou het weliswaar 'een genoegen zijn U nog eens te ontmoeten en te spreken, waar ik destijds zooveel met U besprak', maar ze durfde echter geen beslag meer te leggen 'op Uw kostbare studietijd'.⁴³ Deze bescheidenheid (of was het een subtiële afwijzing?) wekte ongenoegen bij Kaiser. 'Ik heb het steeds betreurd dat – toen de opgelegde beproeving mij verleden jaar zo zwaar viel, dat ik er ziek en overspannen van werd – en ik U daardoor zelfs niet meer "tant soit peu" kon assisteren, meteen geen uiterlijke motivering voor een ontmoeting meer bestond.'⁴⁴

In december 1950 schreef Wilhelmina nog eens: om Kaiser te bedanken voor het toezenden van diens boek *Beleving van het Evangelie* en om hem

meteen te condoleren met het overlijden van zijn moeder.⁴⁵ In het volgende jaar stuurde Kaiser nog wel enkele brieven naar Wilhelmina, maar van de prinses kwam jarenlang niets meer terug richting de ‘zoveel ergernis gevende Wim Kaiser’ – zoals hij zichzelf typeerde.⁴⁶ Eind 1954 en in 1955 stuurde Wilhelmina naar Kaiser twee keer dezelfde ansichtkaart van prinses Marijke met een pop. Beide keren als dank voor toezending van een boek, onder meer Kaisers *Levensheiliging*. Ze hoopte aan lezen daarvan toe te komen zodra de ‘Nieuwjaarsdrukte’ voorbij was.⁴⁷

Overigens betekende het vrijwel beëindigen van het contact niet dat Wilhelmina de maandelijkse betalingen aan Kaiser stopzette. Daar ging ze gewoon mee door. Na het overlijden van Wilhelmina in 1962 zou Juliana de schenking continueren en zo de weduwe van de in 1960 overleden Kaiser en haar gezin financieel ondersteunen.

Blijvend contact met Hofmans

Terwijl na 1950 de ontmoetingen met Kaiser tot een minimum werden beperkt, bleef de oude vorstin wel met Greet Hofmans contact houden en hield zij een hoge dunk van ‘doorgeefster’. Ook tijdens de crisis van 1956 was Wilhelmina lovend over Hofmans, die zij omschreef als ‘een volkomen integere figuur die mensen naar ziel en lichaam gezond maken wil’. Volgens haar had Hofmans ‘geen “ambities”,’ wenste ze geen materiële voordelen en had ze evenmin blijvende invloed op de koningin. Hofmans wilde volgens Wilhelmina niets liever dan zichzelf overbodig maken door een verdere ontwikkeling van de persoonlijkheid van de koningin in Gods geest. Zij predikte geen bepaalde godsdienst. Evenmin had zij een ‘secte’ of ‘groep’ gesticht.⁴⁸ Tot haar laatste snik bleef de prinses Hofmans trouw.⁴⁹

In tegenstelling tot wat Fasseur meende, had de prinses een grenzeloos vertrouwen in de helderhorende gaven van ‘doorgeefster’. Zij vroeg niet voor niets regelmatig om ‘orders’. Kaiser wordt in de tweedelige Wilheminabiografie al helemaal niet genoemd. Hij geeft wel Wilhelmina’s kritiek op Buchman, Caux en de Morele Herbewapening weer – een kritiek die, zoals hiervoor beschreven, uit de koker van Kaiser kwam. Wilhelmina sloeg uitnodigingen van Philips om naar Caux te komen af. ‘Niet de mensch maakt levend en doet het doch Christus. Caux wil God zijn en het doen. Dan kan men juist niet.’ In 1951 voegde zij daar nog ter verduidelijking aan toe: ‘De weg die ik ga, is een andere dan die van de Caux-groep’.⁵⁰ Het is een kernachtige samenvatting van de opvatting van Kaiser over de Morele Herbewapening.

Waarom is de relatie van Wilhelmina met Hofmans en Kaiser door vrijwel alle biografen verzwegen of gebagatelliseerd? Deels wisten ze het niet, deels lijken ze het niet te kunnen inpassen in het bestaande standvastige imago van de oude vorstin. Bovendien heeft Wilhelmina zelf er het zwijgen toe gedaan. In *Eenzaam maar niet alleen* staat geen letter over Hofmans, Kaiser of de Oude Loo-conferenties. Dat komt vermoedelijk doordat het boek pas in 1959 is verschenen. Vier jaar eerder had ze tekst af, maar de eindredactie duurde

veel langer dan gepland. Zou dit te maken hebben gehad met de huwelijks crisis van Juliana en Bernhard in die tussentijd? Alles wat met Hofmans in verband kon worden gebracht, was immers verdacht geworden.⁵¹

Geen letter over Hofmans en Kaiser in *Eenzaam maar niet alleen*, maar wel die cryptische zin over haar 'roeping' in de winter van 1949. Was het toeval dat Wilhelmina in die winter Greet Hofmans en Wim Kaiser had ontmoet? Hadden zij haar religieuze denken richting gegeven? De elementen die zij aan geeft, doen dat wel vermoeden. De persoonlijke binding met Christus en het uitvoeren van diens opdracht lijken wel erg letterlijk de boodschap van het duo Hofmans/Kaiser te weerspiegelen. En vervolgens zou Wilhelmina ook haar steentje bijdragen aan het uitdragen van die boodschap op de Oude Looconferenties.